

De man zonder gezicht

Van Masha Gessen verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos *uitgevers*

Het woord als wapen

Meld je aan voor onze nieuwsbrief en blijf op de hoogte van
de nieuwste titels van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Masha Gessen

De man zonder gezicht

De macht van Vladimir Poetin

Ambo|Anthos
Amsterdam

Eerste druk 2012
Tweede druk 2022

ISBN 978 90 263 6204 0

© 2012, 2022 Masha Gessen

© 2012, 2022 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos *uitgevers*, Amsterdam

Oorspronkelijke titel *The Man Without A Face. The Unlikely Rise of Vladimir Putin*

Oorspronkelijke uitgever Granta Books

Vertaling Edwin Krijgsman en Willem van Paassen

Eindredactie Frans Stoks

Boekverzorging Asterisk*, Amsterdam

Omslagontwerp Studio Jan de Boer

Omslagillustratie © Pictures from History/Bridgeman Images

Foto auteur © Vladimir Shirokov

Verspreiding voor België:
Veen Bosch & Keuning uitgevers, Antwerpen

Inhoud

VOORWOORD BIJ DE EDITIE VAN 2022 7

PROLOOG 13

- 1 President bij toeval 22
- 2 De verkiezingsoorlog 34
- 3 De autobiografie van een schurk 54
- 4 Eens een spion... 83
- 5 Een coup en een kruistocht 113
- 6 Het einde van een hervormer 142
- 7 De dag dat de media stierven 156
- 8 De ontmanteling van de democratie 187
- 9 Schrikbewind 208
- 10 Onverzadigbare hebzucht 236
- 11 Terug naar de USSR 270

EPILOOG

Een week in december 281

Dankwoord 300

Noten 301

VOORWOORD BIJ DE EDITIE VAN 2022

Aleksej Navalny zat op 20 augustus 2020 in het vliegtuig van de Siberische stad Tomsk naar Moskou toen hij ziek werd. Het vliegtuig maakte een noodlanding in Omsk. Navalny werd opgenomen in een ziekenhuis en later per luchtbrug vervoerd naar Berlijn, waar hij de weken erna in coma lag. In de daaropvolgende maanden moest hij weer leren spreken, schrijven en lopen. In deze periode werkte hij samen met Bellingcat, een onderzoeksjournalistiek netwerk, om uit te zoeken wat hem was overkomen. Ze bewezen dat hij was vergiftigd met een variant van novitsjok, een chemische stof die werd ontwikkeld door het Russische leger. Ze bewezen ook dat de moordpoging het werk was van een groep FSB-agenten – de geheime politie – die Navalny al twee jaar achtervolgden. Dezelfde agenten hadden Dmitri Bykov geschaduwd, die in 2019 een vergiftiging overleefde, politicus Boris Nemtsov, die in 2015 werd doodgeschoten, en ten minste drie andere activisten die waren omgekomen in de paar jaar voor Navalny's vergiftiging.

Binnen de FSB was er een groep die als taak had de politieke tegenstanders van Poetin uit de weg te ruimen. Daar was nu specifiek bewijs voor – Navalny's bloeduitslagen, de namen van de aanslagplegers en zelfs iets wat neerkwam op een bekentenis van een van hen, gedaan in een telefoongesprek met Navalny. Eindelijk was onomstotelijk bewezen waarvoor ik tien jaar geleden indirect bewijs had geleverd in dit boek: dat het Poetin-regime zijn critici vermoordt, meestal door hen te vergiftigen.

Toen ik dit manuscript in 2011 voltooidde, tijdens ongekende

massaprotesten in Rusland, raakte een door Navalny gemunte uitspraak in zwang. Hij noemde het regime een ‘partij van oplichters en dieven’. Die kreet gaf me een ongemakkelijk gevoel. Deze verwoordde hoe de meeste mensen het regime schenen te ervaren – als verachtelijk en verderfelijk, uitsluitend door corruptie en hebzucht gekenmerkt – maar ik vond dat die termen het op een vreemde manier ook vergoelijkten. Mijn grootste bezwaar tegen Poetin was niet dat hij stal en zich verrijkte; het was dat hij mensen vermoordde door oorlog te voeren en door huurmoordenaars in te zetten. Toen Navalny weer kon praten, vroeg ik hem hiernaar in een interview voor *The New Yorker*. Werd het niet tijd om Poetin een moordenaar te noemen in plaats van een oplichter? Dat sprak Navalny tegen: ‘Hij moordt om zijn rijkdom te beschermen.’ Volgens Navalny was niet wreedheid maar hebzucht het bepalende kenmerk van het regime.

Navalny keerde in januari 2021 terug naar Rusland en werd bij aankomst aangehouden en gearresteerd op basis van verzonnen verdenkingen. Mensen demonstreerden en de autoriteiten traden met harde hand op. In het voorjaar verzochten Navalny’s trouwste medestanders de mensen niet langer te demonstreren omdat de risico’s te groot waren en het op geen enkele manier in zijn voordeel kon zijn: het was duidelijk dat zolang Poetin aan de macht was, Navalny achter de tralies zou blijven zitten. De autoriteiten verboden ondertussen Navalny’s organisatie; alle belangrijkste activisten ervan waren ofwel in ballingschap gegaan ofwel gevangengezet. De repressie ging heel 2021 op ongekennde schaal door. Onafhankelijke media en afzonderlijke journalisten werden bestempeld als ‘buitenlandse agenten’; velen van hen moesten ook het land ontvluchten. Protest in de normale betekenis van het woord werd onmogelijk: mensen werden gearresteerd omdat ze een bericht over demonstraties op sociale media hadden gezet of alleen maar samen waren gekomen, zonder ook maar iets te roepen en zonder span-doeken.

Op 21 februari 2022 hield Poetin een lange, onsamenvattend toespraak op televisie waarin hij beweerde dat Oekraïne geen echte staat was – in zijn geschiedbeeld was het een door Vladimir

Lenin in de nasleep van de Russische Revolutie gecreëerde fictie – en dat de Oekraïense regering uit een zootje extreem nationalistische westerse marionetten bestond die etnische Russen en de Russischtalige bevolking in Oekraïne onderdrukten. Drie dagen later begon Rusland een grootschalige invasie in Oekraïne. Russische vliegtuigen bombardeerden Kyiv, Charkiv, Odesa, Lviv en andere steden. Russische tanks bestormden en Russische troepen bezetten Cherson, Marioepol, Tsjernihiv en de voorsteden van Kyiv. Toen ze zich in april 2022 gedwongen terugtrokken uit Kyiv, lieten ze massagraven achter en straten die bezaaid waren met stoffelijke overschotten van mensen die van dichtbij waren geëxecuteerd, met de handen op de rug gebonden.

Het werd duidelijk dat het meest recente en zwaarste politieoptreden in Rusland een voorbereiding was geweest op wat er nu gebeurde, tijdens deze nieuwe oorlog. Alle overgebleven onafhankelijke media werden een week na het begin van de grootschalige invasie gesloten of op z'n minst in Rusland geblokkeerd; de Doema nam een wet aan op grond waarvan het een misdrijf was, waarop maximaal vijftien jaar cel stond, om 'valse' informatie te verspreiden over wat de regering de 'speciale operatie' in Oekraïne noemde – je kon nu in de gevangenis belanden door de oorlog een 'oorlog' te noemen. Duizenden mensen werden gearresteerd omdat ze zich uitspraken tegen de oorlog, ook al zou 'spreken' (en in sommige gevallen 'uit') een overdrijving zijn: ze werden aangehouden omdat ze 's avonds zwijgend op het Poesjkinplein in Moskou stonden; ze werden gearresteerd omdat ze een éénpersoonsdemonstratie hielden, wat voorheen nog een toegestane (zij het eenzame) manier van protesteren was. De meeste van mijn vrienden en minstens een kwart miljoen andere Russen ontvluchtten het land, opgejaagd door een gevoel van schaamte en gedreven door de angst dat ze misschien niet zouden mogen vertrekken als ze langer zouden wachten. Journalisten, leiders van ngo's, universiteitsdocenten – degenen die vertrokken hadden de Russische burgermaatschappij gevormd zoals die op dat moment was.

In de weken voor de grootschalige invasie verbleef ik zowel in Moskou als in Kyiv. Geen mens in die steden leek te geloven dat

het zou gaan gebeuren – niet zozeer omdat ze het bewijsmateriaal wantrouwden maar omdat het vooruitzicht van een oorlog letterlijk niet te geloven was. Zelfs toen hij al was begonnen, bleef het onvoorstelbaar, ondenkbaar. Mijn vrienden in Rusland noemden Poetin ‘de krankzinnige’. De vraag die westerse collega’s me het meest stelden was: ‘Is Poetin gek?’ Maar deze vraag was misplaatst, net als de vraag die hem in het Westen in de eerste decennia van zijn presidentschap had achtervolgd: ‘Wie is Poetin?’ Poetin had ons vanaf het allereerste begin verteld wie hij was. Een groot deel van dit boek gaat daarover, over wat we kunnen en moeten leren door te luisteren naar wat hij over zichzelf aan de wereld wenst te onthullen.

Hij heeft de wereld ook laten weten in wat voor soort universum hij leeft. Dat is een universum waarin Rusland voortdurend is vernederd sinds de ineenstorting van de Sovjet-Unie, door Poetin ‘de grootste geopolitieke ramp van onze tijd’ genoemd. Toen Lennart Meri, president van Estland, tijdens een evenement van de Europese Unie in Hamburg in 1994 de Sovjet-Unie ‘bezettters’ noemde, stond Poetin, toen een in Sint-Petersburg gevestigde bureaucraat, op en verliet de zaal. Achtentwintig jaar later begon hij als president een oorlog om Oekraïne opnieuw te bezetten – en zijn regering stelde het gebruik van woorden zoals ‘bezetting’, ‘invasie’ en ‘oorlog’ strafbaar. In zijn eigen universum is Poetin uitgesproken consistent.

Poetin had ons de hele tijd al laten weten dat het zijn doel was de verloren glorie van het Russische Rijk te herstellen. Bovendien was hij duidelijk geweest over de middelen. Dit boek beschrijft zijn weg naar de macht, daarna naar bekendheid, gevolgd door meer macht door in 1999 een nieuwe oorlog te voeren in Tsjetsjenië. Omdat ik verslag had gedaan van die oorlog, was ik niet verbaasd bij het zien van de foto’s uit Boetsja die de wereld schokten toen ze opdoken. Ik had gezien hoe Russische troepen opzettelijk en systematisch burgers als doelwit hadden gekozen; ik had verslag gedaan van verdwijningen, standrechtelijke executies en verkrachtingen; ik had gezien hoe steden en dorpen waren gereduceerd tot betonnen skeletten. Ik had ook gezien dat soldaten en officieren werden

onderscheiden voor oorlogsmisdrijven. Dit was de Russische manier van oorlog voeren.

Terwijl Poetin zich voorbereidde op een invasie van Oekraïne, dreigden de Verenigde Staten met sancties. Toen de sancties werden ingevoerd, leken die spectaculair. Binnen enkele dagen was Rusland afgesneden van de westerse financiële systemen en grote ondernemingen – van McDonald's en Coca-Cola tot Apple en IKEA en auto-, trein- en vliegtuigfabrikanten – trokken zich terug uit Rusland. De werkloosheid schoot omhoog, de roebel stortte in en ondanks de overheidscontrole op de media werd hier en daar uit paniek gehamsterd. Een meerderheid van de Russen – degenen die het grootste deel van hun inkomen uitgeven aan voedsel – voelde de rampzalige gevolgen van de sancties meteen: de kosten van levensonderhoud vlogen omhoog, en geneesmiddelen die van levensbelang waren verdwenen uit de apotheken. Daarna leek de roebel zich echter te herstellen, in de eerste plaats omdat de reddingslijn van het regime de export van olie en gas is, en niet handel van multinationals. West-Europese leiders zeiden dat ze onmogelijk zonder Russisch gas konden – waarmee ze bedoelden dat dat buitengewoon duur zou zijn. Heel langzaam begonnen West-Europa en de Verenigde Staten aanstalten te maken om energieaankopen uit Rusland geleidelijk stop te zetten. Op het moment dat ik dit schrijf, is de kans dat dit gaat gebeuren klein en ver weg. Als Rusland wordt gedwongen de verkoop van gas en olie aan het Westen te stoppen, zal de Russische economie een gigantische dreun krijgen – maar dit zal Poetin niet tegenhouden. Hij zal doorgaan met de oorlog, koste wat het kost, financieel gezien en qua mensenlevens. Navalny zat ernaast: bruutheid, overheersing en onbeperkte macht zijn Poetins ultieme doelen, rijkdom is louter de buit en het middel.

De publieke retoriek rond de westerse sancties tegen Rusland sterkt een andere onjuiste veronderstelling: dat economische druk de ondergang van het regime kan bespoedigen. Maar Russen zullen niet in opstand komen en de regering omverwerpen, niet alleen omdat in een totalitaire staat protesten een onwaarschijnlijke reactie zijn op economische ontberingen, maar ook omdat die

bruut zouden worden neergeslagen. De kans dat de elite een staatsgreep pleegt is ook niet groot, want het Poetin-regime lijkt op een maffiaclan. Als de rijken uit die clan in moeilijkheden komen, zullen ze elkaar verdringen om dichterbij de don te komen en niet samenzweren om hem af te zetten. Dit is allemaal geen nieuws. Poetin heeft ons verteld en laten zien wie hij is en wat voor soort systeem hij heeft opgebouwd; de meeste westerse leiders en westerse media hebben geweigerd te horen en te zien. Nu verwoest Poetin Oekraïne, breekt hij de veiligheidsorde van na de Tweede Wereldoorlog af en dreigt hij met een nucleaire oorlog. Als het nog altijd ongelooflijk lijkt, dan komt dat doordat we niet hebben willen weten wat we konden weten.

Tbilisi, New York,
april 2022

PROLOOG

Ik werd wakker doordat er iemand aan me schudde. Kate keek doodsbang. ‘Op de radio hebben ze het over Galina,’ zei ze half fluisterend. ‘En een pistool. Volgens mij... ik begrijp het niet.’

Ik stond op en strompelde naar het keukentje, waar Kate het ontbijt aan het klaarmaken was en luisterde naar Echo Moskvyy, de beste nieuws- en praatzender van het land. Het was zaterdagochtend en ongewoon licht en helder voor een novemberdag in Moskou. Ik maakte me niet echt zorgen. Op een of andere manier deed Kates angst me niets. Wat ze ook had gehoord – of met haar beperkte Russisch verkeerd had begrepen –, het zou het begin kunnen zijn van weer een opzienbarend verhaal. Als belangrijkste correspondent van het meest vooraanstaande Russische opinietijdschrift *Itogi* had ik het gevoel dat ik recht had op alle belangrijke verhalen. En belangrijke verhalen waren er in overvloed. In een land dat helemaal opnieuw moest beginnen, was iedere stad, iedere familie, iedere institutie in zekere zin onontgonnen gebied. Het was 1998. Sinds begin jaren negentig was praktisch ieder artikel dat ik schreef een verhaal dat nog nooit verteld was. Ik bracht zo’n beetje de helft van mijn tijd buiten Moskou door en reisde naar conflictgebieden en goudmijnen, weeshuizen en universiteiten, verlaten dorpjes en snel groeiende steden in olierijke gebieden, en schreef erover. Het tijdschrift, dat dezelfde magnaat als eigenaar en financier had als Echo Moskvyy, beloonde me door nooit vragen te stellen over mijn extravagante reisschema en door mijn artikelen vaak op de cover te zetten.

Met andere woorden: ik was een van die jonge mensen die het meest hadden geprofiteerd van de jaren negentig. Veel mensen, zowel ouder als jonger dan ik, hadden het zwaar te verduren gehad in die overgangsjaren. De oudere generatie had haar spaargeld verloren door de hyperinflatie en haar identiteit door de teloorgang van zo'n beetje alle Sovjetinstellingen. De jongere generatie groeide op in de schaduw van de angst en – vaak – de mislukkingen van hun ouders. Maar in het jaar dat de Sovjet-Unie uiteenviel, was ik vierentwintig geweest, en mijn leeftijdgenoten en ik hadden in de jaren negentig onze eigen loopbaan uitgevonden en nagedacht over de inrichting van een nieuwe maatschappij en haar instituties. Ook al nam de criminaliteit in Rusland epidemische vormen aan, toch voelden we ons bijzonder veilig. We deden onderzoek naar de onderwereld en schreven er bij gelegenheid over, zonder het idee te hebben dat ze van invloed zou kunnen zijn op ons eigen leven. Bovendien was ik ervan overtuigd dat alles alleen maar beter zou worden. Ik had zojuist een vervallen, voormalig woningbouwflatje in het hart van Moskou gekocht en was bezig het op te knappen, om daarna de flat op te zeggen die ik samen met Kate huurde, een Engelse redactrice die voor het tijdschrift van een oliemaatschappij werkte. Ik zag mezelf al een gezinnetje stichten in dat opgeknapt appartement. En op deze bewuste zaterdag had ik een afspraak met de aannemer om materiaal voor de te verbouwen badkamer te gaan uitzoeken.

Kate gebaarde naar de gettoblaster alsof hij giftig was en keek me vragend aan. Galina Starovojtova, wier naam de nieuwslezer steeds weer noemde, was lid van de Staatsdoema, een van de bekendste Russische politici en een vriendin van me. Eind jaren tachtig, toen het Sovjetrijk op instorten stond, werd de etnografe Starovojtova een voorvechtster van democratie en de meest vooraanstaande zegsvrouw van de bevolking van Nagorno-Karabach. Deze Armeense enclave in Azerbeidzjan werd getroffen door het eerste van de vele gewapende etnische conflicten die gepaard gingen met het uiteenvallen van het Oostblok. Zoals diverse andere academici die in de politiek waren gegaan, leek ze voortdurend in het nieuws.

Hoewel ze sinds haar kindertijd in Leningrad had gewoond, kozen de inwoners van Armenië haar als hun afgevaardigde voor de eerste, quasidemocratisch gekozen Opperste Sovjet, en in 1989 stemde een overweldigende meerderheid op haar. In de Opperste Sovjet werd ze een van de bepalende gezichten van de *Mezjregionalnoje Dvizjenie Jedinstvo* (Interregionale Beweging Eenheid; afgekort tot MEDVED, oftewel ‘Beer’), een prodemocratische minderheidsfacitie waarvan de leiding verder bestond uit Andrej Sacharov en Boris Jeltsin. Meteen nadat Jeltsin in 1990 was gekozen tot president van Rusland – tot dan toe voornamelijk een ceremoniële maar wel zeer gewilde functie – werd Galina zijn eerste adviseur, die hem officieel bijstond in etnische kwesties en onofficieel op alle andere gebieden, met inbegrip van regeringsbenoemingen. In 1992 overwoog Jeltsin Galina voor te dragen als minister van Defensie. Een dergelijke aanstelling, nota bene van een burger en een vrouw die pacifistische opvattingen niet schuwde, zou een groots gebaar zijn geweest in de klassieke Jeltsin-stijl van begin jaren negentig, een signaal dat Rusland – en misschien wel de hele wereld – nooit meer hetzelfde zou zijn.

Dat niets ooit nog hetzelfde zou moeten zijn, was de kern van Galina’s politieke agenda, die zelfs naar de maatstaven van de prodemocratische activisten van begin jaren negentig nogal radicaal was. Als lid van een klein groepje advocaten en politici probeerde ze tevergeefs de *Kommoenistitsjeskaja partija Sovjetskogo Sojoeza* (Communistische Partij van de Sovjet-Unie; KPSS) aan te klagen. Ze schreef een wetsontwerp voor *loestratsija* (lustratie),¹ een woord dat was afgeleid van de oude Latijnse term voor ‘reiniging’, een methode die in gebruik begon te komen in de voormalige Oostbloklanden om het proces aan te duiden waarbij voormalige leden van de Partij en medewerkers van de geheime dienst uit openbare functies werden geweerd. In 1992 kwam ze erachter dat het *Komitet Gosoedarstvennoj Bezopasnosti* (Comité voor Staatveiligheid, ofwel KGB) intern weer een Partij-onderdeel had opgericht.² Dat was regelrecht in strijd met het decreet van augustus 1991 dat was gevolgd op de mislukte coup en waarbij de Russische Communistische Partij was verboden.³ Tijdens een openbare vergadering in

1992 probeerde ze Jeltsin met dat feit te confronteren, waarop hij haar zonder pardon had weggestuurd. Dat luidde het einde in van haar carrière in zijn regering en zijn almaar toegeeflijker houding jegens de geheime diensten en de vele reactionaire communisten die aan de macht bleven of ertegenaan schurkten. Na haar ontslag zette Galina zich in voor de lustratiewet, die het niet haalde, waarna ze uit de Russische politiek stapte en haar toevlucht zocht in de Verenigde Staten, eerst aan het United States Institute for Peace in Washington en vervolgens als docente aan Brown University in Providence, Rhode Island.

De eerste keer dat ik Galina ontmoette, kon ik haar niet zien. Ze werd aan het zicht onttrokken door honderdduizenden mensen die op 28 maart 1991 waren samengekomen op het Majakovski-plein in Moskou om steun te betuigen aan Jeltsin. Sovjetpresident Michail Gorbatsjov had kort daarvoor Jeltsin publiekelijk de les gelezen. Gorbatsjov had ook een decreet uitgevaardigd dat politieke protesten in de stad verbood.⁴ Die ochtend rolden er tanks de stad binnen die op zo'n manier werden opgesteld dat de mensen de verboden prodemocratische protestbijeenkomst bijna niet meer konden bereiken. Als reactie daarop deelden de organisatoren de bijeenkomst in tweeën op, om het voor de mensen makkelijker te maken naar ten minste één van de locaties te komen. Het was de eerste keer dat ik weer in Moskou was na tien jaar emigrantenbestaan. Toevallig verbleef ik in het appartement van mijn grootmoeder in de buurt van het Majakovski-plein. De Tverskaja, de hoofdstraat, bleek afgesloten, dus ik stak een paar binnenplaatsen over, kwam onder een boog weer op straat en stond meteen midden in een menigte. Ik zag alleen maar achterhoofden en een heleboel identieke grijze en zwarte wollen jassen. Maar boven de menigte uit hoorde ik een vrouwenstem schallen, die het had over het onschendbare grondwettelijke recht op samenscholing. Ik wendde me tot een man naast me; in één hand hield hij een gele plastic zak en met de andere had hij een kind vast. 'Wie spreekt er?' vroeg ik. 'Starovojtova,' antwoordde hij. Precies op dat moment begon de vrouw de menigte voor te gaan in een vijflettergrepige slogan die

door de hele stad leek te galmen: 'Ros-si-ja! Jel-tsin!' In nog geen halfjaar tijd zou de Sovjet-Unie daadwerkelijk uiteenvallen en zou Jeltsin de leider worden van een nieuw, democratisch Rusland. Dat hier geen ontkomen aan was, werd een heleboel mensen, mijzelf inbegrepen, die dag in maart duidelijk, toen de Moskouse bevolking de communistische regering en haar tanks had getrotseerd en de openbare ruimte had opgeëist om haar stem te laten horen.

Ik kan me niet meer herinneren wanneer ik kennismaakte met Galina, maar we raakten bevriend in de tijd dat ze doceerde aan Brown University. Ze was in die tijd vaak te gast bij mijn vader thuis in de buurt van Boston. Ik reisde op en neer tussen de Verenigde Staten en Moskou, en Galina werd zo iets als een mentor voor me in de wereld van de Russische politiek, hoewel ze af en toe klaagde dat ze alleen nog maar wetenschapper was. Dat geklaag moet zijn opgehouden in december 1994, toen Jeltsin een militair offensief begon in de afvallige republiek Tsjetsjenië. Zijn toenmalige adviseurs verzekerden hem dat de opstand snel en zonder schade voor het federale machtscentrum zou kunnen worden neergeslagen. Galina beschouwde deze nieuwe oorlog als een onvermijdelijke ramp en als de grootste bedreiging tot dan toe voor de Russische democratie. In de lente ging ze naar de Oeral om een congres voor te zitten en om haar politieke partij, *Demokratitsjeskaja Rossija* (Democratisch Rusland), die ooit de machtigste politieke beweging van het land was geweest, nieuw leven in te blazen. Ik deed voor de belangrijkste Russische krant van toen verslag van het congres, maar op weg naar Tsjeljabinsk – een vlucht van drie uur, gevolgd door een busrit van drie uur – was ik zo stom me te laten beroven. Kort voor middernacht kwam ik overstuur en zonder een cent op zak in Tsjeljabinsk aan en trof Galina in de lobby van het hotel. Ze had een lange dag met inspannende gesprekken achter de rug. Voordat ik iets kon zeggen, troonde ze me mee naar haar kamer, waar ze me een glas wodka in handen duwde en aan een glazen koffietafelteje ging zitten om een stapel broodjes met samlami voor me klaar te maken. Ze leende me geld voor mijn ticket terug naar Moskou.

Galina koesterde duidelijk moederlijke gevoelens voor mij – ik

was even oud als haar zoon, die met zijn vader naar Engeland was verhuisd toen de politieke ster van zijn moeder net begon te rijzen – maar het tafereel met de broodjes maakte ook nog deel uit van iets anders. In een land met politieke rolmodellen variërend van een in leren jasje gehulde politieke ceremoniemeester van de Communistische Partij tot een haveloze apparatsjik, probeerde Galina een totaal andere verschijning te zijn, een politica met een menselijke kant. Tijdens een congres van Russische feministen schokte ze het publiek door haar rok omhoog te doen en haar benen te tonen. Ze wilde laten zien dat een mannelijke politicus die beweerde dat ze o-benen had, ongelijk had. Ze sprak met een van de eerste Russische glossy magazines over de problemen die iemand met obesitas, zoals zij, had om kleren te kopen. Tegelijkertijd bleef ze fanatiek en koppig haar plannen voor wetswijzigingen najagen. Eind 1997 probeerde ze bijvoorbeeld opnieuw haar lustratievoorstel door te drukken – en slaagde daar weer niet in. En in 1998 deed ze diepgaand onderzoek naar de campagnefinanciering van enkele van haar machtigste politieke tegenstanders, onder wie de communistische voorzitter van de Staatsdoema, het lagerhuis van het parlement.⁵ (De Communistische Partij was weer toegeestaan, en zeer populair.)

Ik had haar gevraagd waarom ze had besloten weer de politiek in te gaan, terwijl ze heel goed wist dat ze nooit meer de invloed zou hebben die ze ooit had gehad. Ze had meerdere keren geprobeerd me antwoord te geven, maar haar beweegredenen waren nooit eenduidig. Uiteindelijk belde ze me op vanuit een ziekenhuis waar ze een ingreep moest ondergaan. Vlak voordat ze onder narcose werd gebracht, had ze geprobeerd een beeld van haar leven te krijgen, en uiteindelijk had ze iets gevonden dat haar beviel. ‘Er bestaat een oude Griekse legende over harpijen,’ vertelde ze me. ‘Dat zijn schimmen die alleen maar tot leven kunnen komen wanneer ze mensenbloed drinken. Het leven van een geleerde is als het leven van een schim. Als je meewerkt aan het vormgeven van de toekomst, ook al is het maar een heel klein stukje toekomst – en dat is wat de politiek doet –, dan kun je als schim tot leven komen. Maar daarvoor moet je mensenbloed drinken, met inbegrip van dat van jezelf.’

Ik volgde Kates blik naar de gettoblaster, die een beetje kraakte, alsof de woorden die uit de luidsprekers kwamen effect hadden op de kwaliteit van het geluid. De nieuwslezer zei dat Galina een paar uur eerder was doodgeschoten in het trappenhuis van een flat in Sint-Petersburg. De vorige avond was ze daar vanuit Moskou naar toe gevlogen. Zij en haar juridische medewerker Roeslan Linkov waren bij Galina's ouders aangewipt en vervolgens naar haar appartement aan de Gribojedov-kade gegaan, een van de mooiste straten van de stad. Toen ze het flatgebouw binnengingen, was het donker in het trappenhuis. De schutters die op de trap wachtten, hadden de peertjes eruit gedraaid. Desondanks liepen ze de trap op, onderwijl pratend over een rechtszaak die een nationalistische politieke partij tegen Galina had aangespannen. Vervolgens klonk er een knal en was er een lichtflits te zien. Galina's stem viel stil. Roeslan schreeuwde: 'Wat doe je?' en rende in de richting van het licht en het geluid. De volgende twee kogels waren voor hem.

Roeslan moet even buiten bewustzijn zijn geraakt en kwam toen weer lang genoeg bij om met zijn mobieltje een journalist te bellen. Het was de journalist die vervolgens de politie belde. En nu, liet de stem uit de gettoblaster me weten, was Galina dood en lag Roeslan, die ik ook kende en graag mocht, in kritieke toestand in het ziekenhuis.

Als dit een roman was, zou mijn personage bij het bericht van de dood van zijn vriendin waarschijnlijk alles uit zijn handen laten vallen en, in de wetenschap dat het leven nooit meer hetzelfde zou zijn, in allerijl iets gaan doen – wat dan ook, in reactie op wat er gebeurd was. In het echte leven weten we zelden of ons leven definitief is veranderd of wat we moeten doen wanneer er iets ergs voorvalt. Ik ging materiaal voor de verbouwing van de badkamer in mijn nieuwe appartement uitzoeken. Pas toen de voorman die met me meeging, tegen me zei: 'Heb je het gehoord van Starovojtova?' bleef ik plots staan. Ik weet nog dat ik naar mijn laarzen keek en naar de sneeuw, grijs en aangetrapt onder de voetstappen van duizenden nieuwe huizenbezitters. 'We hadden een contract getekend om een garage voor haar te bouwen,' zei hij. Op een of an-

dere manier was dat het moment waarop het tot mij doordrong dat mijn vriendin die garage nooit zou gebruiken, dat ik voelde hoe hulpeloos, bang en woedend ik was. Ik sprong in mijn auto, reed naar het station en vertrok naar Sint-Petersburg om te proberen een artikel te schrijven over wat er was gebeurd met Galina Starovojtova.

De jaren erna bracht ik soms weken achter elkaar in Sint-Petersburg door. Hier lag weer zo'n verhaal dat niemand ooit verteld had – maar het was een verhaal dat alles oversteeg wat ik tot dan toe geschreven had, een verhaal dat veel meer was dan dat over de moord, in koelen bloede, op een van de bekendste politici van het land. Wat ik aantrof in Sint-Petersburg, was een stad – de op een na grootste stad van Rusland – die een staat binnen een staat vormde. Het was een plek waar de KGB – de organisatie waartegen Starovojtova haar belangrijkste en meest hopeloze strijd gevoerd had – almachtig was. Plaatselijke politici en journalisten waren ervan overtuigd dat hun telefoons en kantoren werden afgeluisterd, en ze leken gelijk te hebben. Het was een plek waar regelmatig moorden op belangrijke politici en zakenmensen plaatsvonden. En het was een plek waar je makkelijk achter de tralies kon belanden als een zakelijke deal slecht was afgelopen. Met andere woorden, het leek sterk op wat Rusland zelf binnen enkele jaren zou worden, toen het eenmaal bestuurd werd door de mensen die Sint-Petersburg in de jaren negentig bestuurden.

Ik ben er nooit achter gekomen wie de opdracht heeft gegeven voor de moord op Galina Starovojtova (de twee mannen die jaren later voor de moord werden veroordeeld, waren slechts stromanen). Noch heb ik ooit kunnen achterhalen waarom het gebeurde. Waar ik wel achter kwam, was dat er gedurende de jaren negentig, terwijl jonge mensen als ik aan een nieuw leven begonnen in een nieuw land, een parallelle wereld naast de onze had bestaan. In Sint-Petersburg waren veel van de belangrijkste kenmerken van de Sovjetstaat intact gebleven en vervolmaakt. Het was een systeem van regeren gericht op de vernietiging van zijn tegenstanders – een paranoïde, gesloten systeem dat ernaar streefde alles in zijn macht te krijgen, en alles wat het niet in zijn macht kon hebben, weg te

vagen. Het was onmogelijk precies uit te vinden waarom Starovojtova vermoord was, omdat haar reputatie als tegenstander van het systeem haar getekend had, haar ten dode opgeschreven had. Ik was in veel oorlogsgebieden geweest, ik had onder granaatvuur gewerkt, maar nog nooit had ik een verhaal moeten schrijven dat me zoveel angst inboezemde. Nooit eerder had ik verslag moeten doen van een werkelijkheid die zo kil en zo wreed was, zo onverbloemd en meedogenloos, zo corrupt en zo volstrekt gewetenloos.

Binnen een paar jaar zou heel Rusland in die werkelijkheid leven. Hoe het zover heeft kunnen komen, is het verhaal dat ik in dit boek zal vertellen.

* 'Volodja', 'Vova', 'Volod'ka' en 'Vovka' zijn affectieve verkleinvormen van 'Vladimir', hier in toenemende mate van genegenheid vermeld.